

Jerzy Laskowski

Małżeństwo zawierane warunkowo w świetle wyroków Roty Rzymskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 24/1-2, 175-188

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JERZY LASKOWSKI

MAŁŻEŃSTWO ZAWIERANE WARUNKOWO W ŚWIETLE WYROKÓW ROTY RZYMSKIEJ

Treść: 1. Wprowadzenie — zgoda małżeńska. 2. Zgoda warunkowa. 3. Kryteria ustalenia warunku: a. Intencja osoby; b. Przedmiot warunku; c. Wątpliwość; d. Reakcja na niespełnienie się warunku. 4. Warunek przeciwny nierozzerwalności. 5. Wnioski ogólne.

1. Wprowadzenie — zgoda małżeńska

Badania psycho-socjologiczne, przeprowadzone wśród narzeczonych w Warszawie w 1974 r., na terenie 13 parafii ujawniły, że wielu nie akceptuje w sposób absolutny zasady nierozzerwalności małżeństwa. Fakt ten skłonił mnie do przestudiowania zagadnienia małżeństw zawieranych warunkowo na podstawie wyroków rotalnych. Artykuł ten powstał w wyniku analizy 46 wyroków, wydanych w latach 1940—1976.

Małżeństwo jest związkiem interpersonalnym. Życie w małżeństwie współczesnym, widziane jako „głęboka wspólnota życia i miłości”¹ zależy w znacznym stopniu od osobowości współmałżonków. Samo zawarcie małżeństwa podkreśla znaczenie osoby, ponieważ wymaga ono głębokiego, sięgającego rdzenia osobowości, zaangażowania obu stron. Żadna inna umowa nie ma tak mocnego odniesienia do osoby, jak to ma miejsce w małżeństwie. Tutaj osoba jest podmiotem i przedmiotem kontraktu-przymierza.

O zawarciu małżeństwa decyduje zgoda małżeńska. Ona jest wewnętrzna, istotną przyczyną sprawczą powstania związku małżeńskiego². Do jego zaistnienia wymaga się, by zgoda była wyrażona w formie określonej, przez osoby zdolne pod względem prawnym (kan 1081 § 1). Z innego punktu widzenia określa zgodę małżeńską Kodeks Prawa Kanonicznego i Konstytucja o Kościele w Świecie Współczesnym, Soboru Watykańskiego II. Kodeks powiada: „Zgoda małżeńska jest aktem woli, przez który każda ze stron przekazuje i otrzymuje prawo

¹ *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* (skrót KDK) (w:) Sobór Watykański II, wyd. Pallottinum, Poznań 1968, s. 905.

² SRR Dec., vol. XXXIII, Dec. 6 maja 1941, c. Wynen, ss. 357—358; vol. 40, Dec. 15 czerwca 1948, c. D. Staffa, s. 245, n. 2.

do siebie, dozgonne i wyłączne, co do czynności zdalnych z siebie do wydania potomstwa" (kan 1081 § 2). Prawodawca ujmując tutaj zgodę małżeńską w perspektywie prokreacyjnej. Tymczasem Konstytucja soborowa *Gaudium et Spes* dostrzega w zgodzie małżeńskiej: „akt osobowy, przez który małżonkowie oddają i przyjmują się wzajemnie” (KDK 48). Dokument ten ujmując zgodę w sposób głębszy, pełniejszy, bardziej personalistyczny. Pomimo występowania różnic istotne podejście jest takie samo w obu ujęciach. Jeden i drugi dokument podkreśla, że przymierze małżeńskie dokonuje się przez osobiste, nieodwołalne, wzajemne powierzenie się małżonków, w którym każdy oddaj siebie i przymuje drugą osobę.

Zgoda małżeńska powinna być aktem w pełni ludzkim, tzn. takim, w którym przejawia dostateczną aktywność intelekt i wola człowieka.

Rozum — Do zawarcia małżeństwa wymaga się takiej zdolności rozumowania, oceniania, rozsądzania, by przy jej pomocy można było zdać sobie sprawę z natury umowy małżeńskiej, z jej istotnych cech, uświadomić sobie obowiązki, jakie wynikają z faktu, że jest to związek trwały, na całe życie, zawarty w celu zrodzenia potomstwa (por., kan. 1082 § 1). Osoby odznaczające się niedorozwojem umysłowym, które nie potrafią zrobić sobie właściwego sądu o małżeństwie, nie są zdolne do zawarcia związku małżeńskiego. Nie każdy jednak stopień niedorozwoju umysłowego uniemożliwia zawarcie małżeństwa³. Ogólnie przyjmuje się za niewystarczający rozwój, w którym zdolność rozważania, wydawania sądów (*discretio iudicii*) nie przekracza poziomu osób normalnych, przed osiągnięciem przez nie dojrzałości fizycznej (*ante pubertatem*)⁴. Tego rodzaju stan należy za każdym razem

³ SRR Dec., vol. 60, Dec. 7 grudnia 1968, c. C. Lefebvre, ss. 824—825, n. 3: „Facultatis exinde cognoscitivae exercitium postulatur sicut et facultatis criticae „quae est vis iudicandi et ratiocinandi et iudicia una componendi, ut novum iudicium inde componatur”, uti determinatur in una coram E. mo Felici, diei 3 decembris 1957 (cfr. S. A. Rotae Decisiones, vol. XLIX, p. 788, n. 3). Prosequitur autem sententia denotans psychologus aestimare praefatam facultatem discretivam haud evolvi ante duodecim aetatis annum, dum concludat „pari criterio esse considerandos quotquot licet aetate adulti, mente tamen propter morbum vel congenitum vel acquisitum, nondum duodecim annos numerare videntur, nempe talem aetatem mentalem habent, quae impar est contrahendo coniugio”.

Isti autem tenendi sunt uti mente debiles. Notandum tamen est statim non omnem mentis debilitatem inducere generalem praesumptionem inhabilitatis ad matrimonium celebrandum, uti scite animadvertitur in una coram Exc. mo Sabbatani, die 24 februarii 1961, namque „discretio iudicii matrimonio proportionata plus importat quam poenalis imputabilitas (Il diritto eccl., t. 73, 1962, II, p. 7 B). Cavendum est exinde ne deducatur ex mentis debilitate defectus discretionis iudicii sufficientis, cum diversi sint gradus istius debilitatis a levi deficientia ad imbecillitatem”.

⁴ SRR Dec., vol. 42, Dec. 103 c. Em. mo Felici, n. 2; Dec. 22 kwietnia 1970, c. S. Masala.

udowodnić przy pomocy solidnych argumentów. Rozwój intelektualny ulega osłabieniu w skutek choroby. Argumentem przemawiającym za brakiem odpowiedniego rozwoju jest orzeczenie o występowaniu „amentii”⁵. Wypada zaznaczyć, że z tytułu braku odpowiedniego rozeznania Rota Rzymska wydała szereg wniosków uznających nieważność małżeństwa zawieranego przez schizofreników⁶.

Wola — Zgoda małżeńska jest aktem woli (kan 1081). Do ważnego zawarcia umowy małżeńskiej wymaga się nie tylko odpowiednio rozwiniętej władzy poznania, ale również woli⁷, która znajduje swój wyraz w intencji, umożliwia swobodne podjęcie decyzji i pokierowanie własnym postępowaniem. Iurisprudencja stoi na stanowisku, że do zawarcia małżeństwa jest wymagana całkowita, wolna wola obu współpartnerów⁸. Sprawność ta umożliwia podjęcie pełnowartościowej, swobodnej decyzji, niezbędnej przy wyrażaniu zgody małżeńskiej. Decyzja, którą człowiek podejmuje może zostać mocno ograniczona przez uwarunkowania zewnętrzne lub wewnętrzne. Uwarunkowania zewnętrzne przejawiają się w formie lęku, zastraszania, szantażu, przymusu moralnego. Ich źródłem jest inna osoba lub cały spłot okoliczności zewnętrznych. Poważna i niesprawiedliwa bojaźń ogranicza swobodę decyzji i narusza podstawowe uprawnienia osoby⁹. Prawodawca kościelny wziął w obronę uprawnienia osoby i w celu zabezpieczenia każdemu podejmowania osobistej decyzji, postanowił: „Nieważne jest małżeństwo, zawarte z przymusu lub ciężkiej, zewnętrznej i niesprawiedliwie wywołanej bojaźni, od której żeby ktoś mógł się uwolnić, zmuszony jest wybrać małżeństwo” (kan 1087 § 1). Uwarunkowania wewnętrzne mają swoje źródło w psychice osoby podejmującej decyzję. One osłabiają działanie woli. Brak odpowied-

⁵ SRR Dec., Dec. 80, 22 kwietnia 1970, c. Masala: „Validum argumentum ad excludendam facultatem criticam exurgit ex amentia sive manifesta sive in statu adumbratae quietatis”.

⁶ SRR Dec., vol. 44, Dec. 77 c. D. Fideicocchi, 7 października 1952, s. 519, n. 3.

⁷ O. Giacchi, *Il consenso nel matrimonio canonico*, Milano 1973, s. 280.

⁸ SRR Dec., Dec. 125, 14 czerwca 1968, c. V. Fagliolo, n. 2: „Ubi matrimonium non eligitur plena libertate seu libera voluntate sed tantum ut evitetur malum, quod metu incutitur, illam mutuum donatorem intimamque unionem non perficit matrimonialis consensus, vel saltem ab Ecclesia praesumitur hoc generaliter non contingere; ideoque in bonum ipsius personae humanae, familiae et societatis matrimonium ita contractum esse invalidum Legislator statuit (kan. 1087)”... „Recte enim et iuxta Legislatoris mentem, iurisprudencia Rotalis constanter docuit matrimoniale negotium of maximum momentum quod secumfert in vita hominum liberam omnino requirere voluntatem contrahentium”

⁹ Drastyczną formą nacisku zewnętrznego jest porwanie (raptus). Prawodawca w celu ochrony uprawnień osoby porwanej wprowadził m. in. przeszkode porwania. Por., SRR Dec., vol. 40, Dec. 2, c. A. Wynn, 1948 r.

niej woli (abulia) stanowi podstawę orzeczenia nieważności małżeństwa. Ciężkie przypadki psychoz, które znacznie osłabiają działanie woli odbijają się niekorzystnie na zgodzie małżeńskiej i mogą stanowić podstawę orzeczenia nieważności małżeństwa. Bywają nawet wypadki, w których jurisprudencja uznała małżeństwo za nieważne z tytułu występowania nerwicy w której miała znaczny udział psychoza¹⁰. (Tego rodzaju orzeczenia są poprzedzone rzetelnymi badaniami psychiatrycznymi, wykazującymi mocno ograniczoną swobodę w podejmowaniu decyzji przez jednego z nupturientów).

U podstaw wielu wyroków rotalnych uzewnętrznia się troska, by zgoda małżeńska była aktem w pełni ludzkim, w którym odpowiednio rozwinięta władza poznawcza (intelekt) zdolna jest poznać dostatecznie przedmiot zgody małżeńskiej, a wola podjąć osobistą decyzję, wyrażoną w intencji zawarcia małżeństwa. Element wolitywny i intelektualny w zgodzie małżeńskiej są ściśle powiązane ze sobą. Świadoma decyzja zakłada działalność intelektualną, wymaga lepszego poznania przedmiotu decyzji. Brak dostatecznego poznania odgrywa doniosłą rolę w zgodzie warunkowej.

2. Zgoda warunkowa

W zgodzie warunkowej występują dwa akty woli: jeden, w którym pragnie się małżeństwa, jeśli postawiony warunek wskutek niedoskonałej znajomości rzeczy spełni się, drugi — wykluczenie małżeństwa, jeśli warunek postawiony nie spełni się.

Człowiek jest zdolny uzależnić istnienie własnej decyzji od okoliczności zewnętrznej. Ma to miejsce w zgodzie warunkowej. Tutaj przynajmniej jedna strona uzależnia zawarcie przymierza małżeńskiego od wydarzenia względnie od okoliczności zewnętrznych, do których przywiązuje dużą wagę¹¹. W prawdziwym warunku występuje ścisły związek między wolą wyrażenia zgody małżeńskiej, a występowaniem pożądanej cechy¹². W przypadku, kiedy uzależnia się wyrażenie zgody małżeńskiej od wydarzenia przeszłego lub teraźniejszego, które obiektywnie mogło już wystąpić, ale osoba stawiająca warunek nie wie o tym, mamy do czynienia z warunkiem w sensie szerszym (*conditio improprie dicta*). Warunek w sensie (*conditio proprie dicta*) ma miejsce wtedy, kiedy uzależnia się wyrażenie zgody małżeńskiej od okoliczności przyszłej i niepewnej¹³. Warunek zawiesza ważność małżeństwa do

¹⁰ SRR Dec., 26 października 1972, c. L. Anne.

¹¹ SRR Dec., vol. 56, Dec. 15 lutego 1964, c. Ewers, s. 134: „Tunc habetur *conditio in sensu juris*, ubi quis *consensum ita subponit alicui circumstantiae et velit ab eam circumstantia pendere*”.

¹² SRR Dec., vol. 48, Dec. 173 z dn. 13 lipca 1956, c. Lefebvre, s. 680.

¹³ SRR Dec., Dec. 60, z dn. 30 czerwca 1952, c. F. Brennan, s. 397;

czasu, dopóki okoliczność przyszła i niepewna nie spełni się. Brak wystąpienia warunku sprawia, że nie dochodzi do wyrażenia zgody małżeńskiej, a tym samym do zawarcia małżeństwa¹⁴.

Warunek wchodzi w wewnętrzną strukturę zgody małżeńskiej i uzależnia ją od siebie. W warunku intencja zawarcia małżeństwa jest podporządkowana istnieniu cechy, do której przywiązuje się duże znaczenie. Na ścisłe powiązanie warunku ze zgodą małżeńską zwróciła uwagę specjalna Komisja Kardynałów w 1918 r. Na orzeczenie tej Komisji wielokrotnie powoływania się Rota Rzymska w swoich wyrokach¹⁵.

3. Kryteria ustalenia warunku

Ustalenie występowania warunku *in foro externo* jest sprawą trudną, ale niezwykle ważną, ponieważ stanowi podstawę orzeczeń pozytywnych w jurysprudencji. Podczas badań związanych z ustaleniem, w konkretnym przypadku, zgody warunkowej, Rota Rzymska kieruje się przeważnie czterema kryteriami. Zwraca uwagę na: intencję osób, przedmiot warunku, stan wątpliwości i reakcję na nie spełnienie się warunku.

Intencja osoby — Podstawowe znaczenie przy ustalaniu występowania zgody warunkowej ma intencja osób zawierających małżeństwo. Intencja wyraża się w tym czego się chce przed zawarciem małżeństwa i czy to pragnienie ma wpływ na powstanie warunku. W zgodzie warunkowej daje się wyraz własnej woli nie zawierania małżeństwa jak tylko pod warunkiem występowania takiej czy innej okoliczności, względnie cechy. Z doną cechą wiąże się zgodę małżeńską do tego stopnia, że całkowicie uzależnia się ją od jej istnienia¹⁶. Do powstania warunku nie jest konieczna intencja aktualna, wystarczy wirtualna. W tym ostatnim przypadku należy zawsze wykazać, że pierwotna intencja nie została odwołana przed ślubem przez akt przeciwny¹⁷. Przy ustaleniu rzeczywistej intencji nie wystarczy samo od-

Dec. 54 z dn. 24 maja 1962, c. I. Pinna, s. 256; Dec. 120, z dn. 4 lipca 1967, c. L. Anne, s. 519.

¹⁴ SRR Dec., vol. 32, Dec. 17, z 1940, c. A. Wynen, s. 167; Dec. 120 dn. 4 lipca 1967, c. L. Anne, s. 519; Dec. 20 z dn. 20 lutego 1976, c. Pinto, s. 335.

¹⁵ Por., *Commissio Sepcialis RR. PP. Cardinalium, in causa Versalien*, z dn. 2 sierpnia 1918, AAS X, s. 389.

¹⁶ SSR Dec., vol. 43, Dec. z dn. 10 lipca 1961, c. Pasquazi, n. 5, s. 547; vol. 54, Dec. z dn. 15 maja 1962, c. B. Filipiak, ss. 263—5; Dec. z dn. 17 stycznia 1956, c. Felici, vol. 48, n. 6, s. 62: „Praesertim, si contrahens hanc qualitatem „pluris facit quam amorem in compar-tem, adeo scilicet ut sine illo bono numquam prorsus fuisset matrimonium celebraturus, magna pro conditione exurgit praesumptio”.

¹⁷ SRR Dec., vol. 44, Dec. 60, z dn. 30 czerwca 1952, c. F. Brennan, s. 397.

wołanie się do wewnętrznej determinacji, ale należy ją wykazać przy pomocy zewnętrznych okoliczności. Tutaj odgrywają doniosłą rolę nie tylko wypowiedzi słowne¹⁸, ale również czyny, fakty, cały kontekst sprawy. Wydarzeniom przypisuje się większe znaczenie niż słowom¹⁹. Dopiero słowa w powiązaniu z wydarzeniami, czynami, pozwalają ustalić rzeczywistą intencję.

Przedmiot warunku — W akcie warunkowym najczęściej uzależnia się zgodę małżeńską łącznie z jej przedmiotem od wydarzenia przyszłego i niepewnego. Brak przedmiotu, od którego uzależnia się małżeństwo świadczy o nie występowaniu warunku²⁰. W orzeczeniach rotalnych zwraca się uwagę na wartość, jaką osoba stawiająca warunek przypisywała przedmiotowi warunku. Warunek pociąga za sobą poważne konsekwencje. Łatwiej jest go udowodnić, jeśli w odczuciu danej osoby, jego przedmiot jest sprawą doniosłą²¹, wchodzi w zakres substancji przyszłego małżeństwa lub kiedy stawiano go w powiązaniu z istotnymi przymiotami życia małżeńskiego.

Wątpliwość — Dawniej iurisprudencja przywiązywała dużą wagę do wątpliwości (dubium) przy określaniu występowania warunku²². Wychodzono z założenia, że warunek jest zawsze poprzedzony stanem niepewności. Niepokój ma związek z brakiem pewności co do istnienia cechy, do której przywiązuje się duże znaczenie. Stan ten nie koniecznie musi być spowodowany obiektywną rzeczywistością, ale może wypływać z nastawienia czysto subiektywnego, czasami nawet patologicznego²³. Wątpliwość nie koniecznie musi trwać do momentu ślubu (dubium terminale)²⁴, wystarczy pojawienie się jej przed ślubem (dubium initiale)²⁵, skłonienie do wzbudzenia zgody warunkowej, która

¹⁸ Występowanie samego słowa „warunek” nie ma istotnego znaczenia przy ustalaniu występowania warunku. Często nazywa się „warunkiem” to co nim nie jest w rozumieniu ściśle prawnym.

¹⁹ SRR Dec., vol. 40, Dec. z 1948, c. G. Heard, s. 251: „Facta sunt verbis validiora”.

²⁰ SRR Dec., vol. 52, Dec. z dn. 1 lutego 1960, c. Bonet, s. 40 n.; vol. 56, Dec. z dn. 11 grudnia 1964, c. Lefebvre, s. 920; Dec. 56, z dn. 2 marca 1972, c. Felice, n. 2.

²¹ SRR Dec., vol. 48, Dec. z dn. 20 listopada 1956, c. Pasquazi, s. 906.

²² SRR Dec., vol. 44, Dec. 40, z dn. 25 kwietnia 1952, c. Caiazzo, n. 3, s. 253: „Conditionis vero appositio ne concipi quidem potest absque dubio”. W podobym duchu sformułowano decyzje: Dec., vol. 32, Dec. 22, z dn. 20 marca 1940, c. A. Wynen, s. 228; Dec., vol. 33, Dec. 40 z 1941 r., s. 448; n. 3; D. 41, z dn. 26 czerwca 1948, c. G. Heard; D. 1 z dn. 9 stycznia 1952, c. P. Felici, s. 1—9.

²³ SRR Dec., vol. 58; D. z dn. 21 lutego 1966, c. I. Pallazzini, s. 106, n. 3: „Conditio autem apponi solet, cum quis „se tueri intendit ab incerto periculo” et hoc periculum oriri potest, cum quis „dubio aliquo angatur vel obiectivo vel saltem subiectivo”.

²⁴ SRR Dec., D. 120 z dn. 4 lipca 1967, c. L. Anne, s. 522, n. 7.

²⁵ SRR Dec., vol. 54, D. z dn. 24 maja 1962, c. I. Pinna, s. 256, n. 3: „In sententia diei 17 maii 1957, coram Sabattani, negari videtur neces-

nie odwołuje się do momentu ślubu, aktem przeciwnym. Sam moment ślubu można przeżyć bardzo spokojnie, ale wola poprzez intencję wirtualną jest podporządkowana okoliczności zewnętrznej i dlatego wyrażona zgoda ma charakter warunkowy²⁶.

Nowsze orzeczenia Roty Rzymskiej przejawiają odmienne podejście do zagadnienia wątpliwości przy ustalaniu występowania warunku. Najpierw wprowadzono szereg rozróżnień w samym pojęciu wątpliwości, następnie przestano się jej domagać w sposób kategoryczny. W najnowszej dokumentacji rotalnej podkreśla się, że pozytywna wątpliwość początkowa (*dubium initiale*) nie jest absolutnie konieczna do występowania warunku, wystarczy wątpliwość negatywna (*dubium negativum*)²⁷. Wątpliwość negatywna wypływa z braku pewności odnośnie wystąpienia okoliczności czy cechy, od której chce się uzależnić kontrakt (Por., SRR Dec., vol. 54, z dn. 24 maja 1962, c. D. Pinna, s. 1962, n. 3). Ponadto zauważa się, że warunku nie stawia się koniecznie w wyniku niepokoju czy wątpliwości, ale również wskutek przeżorności, w formie zabezpieczenia się przed czymś czego nie zna się dobrze²⁸. Wątpliwość początkowa nie jest koniecznie wymagana przy stawianiu warunku²⁹. Co więcej, sam warunek może wystąpić bez wątpliwości³⁰. O istnieniu warunku można się przekonać na podstawie innych, obiektywnych okoliczności³¹. Są to stwierdzenia najnowsze, nie

sitas dubii, quam complures decisiones Rotales semper extulerunt. At vero substantialiter principia ibidem tradita non praescindunt a dubio. Namque negatur necessitas dubii terminalis, et edicitur sufficere initiale"

²⁶ SRR Dec., vol. 58, Dec. dn. 13 czerwca 1966, c. A. A b b o, s. 404, n. 2.

²⁷ SRR Dec., Dec. 202, dn. 14 listopada 1968, c. M. P i n n a, s. 746, n. 2: „Consequenter abs dubio conditio non datur, saltem negativo orto ex defectu certitudinis”

SRR Dec., vol. 60, Dec. dn. 15 lutego 1968, c. S. C a n a l s, s. 109 n. 2: „In qualibet conditione sive propie sive improprie dicta, subest elementum dubii seu incertitudinis. Dubium quidem non necessario positivum, cum sufficiat negativum, quod idem est incertitudo non quoad rem ipsam vel qualitatem vel circumstantiam — quae potest esse obiective certa-sed quoad agentem”

²⁸ SRR Dec., vol. 49, Dec. dn. 18 grudnia 1957, c. M a t t i o l i, s. 865, n. 3: „Tunc conditio apponitur „non quia persona ista de qua in hypotesi, aliquo peculiari facto... angitur ac turbatur, et exinde dubium concipit in concreto, sed simpliciter quia cautione maxima se communitate vult adversus id, quod ignorat, et adhuc practice novisse nequit”

²⁹ SRR Dec., Dec. 20, z dn. 23 lutego 1976, c. P i n t o, s. 337: „Recentior autem iurisprudentia Rotalis nec dubium initiale absolute necessarium considerat, quoad conditionem de praesenti”

³⁰ SSR Dec., Dec. 219, z dn. 23 listopada 1971, c. M. R o g e r s, s. 4784, n. 6: „Quod spectat dubii status necessitatem recentior jurisprudentia Rotalis eam non exigit ut praerequisitum ad conditionis appositionem”

³¹ SRR Dec., Dec. 20, z dn. 23 lutego 1976, c. P i n t o, s. 337—8: „Licet conditio saepe saepius ex dubio oriatur, non ita est dubium necessarium, ut sine eo conditio concipi nequeat, cum ex circumstantiis

mają one charakteru wyzolowanego, ponieważ nawiązują i powołują się często na orzeczenia wcześniejsze³². Zmiana w podejściu do wątpliwości osłabia wymowę tego kryterium, ale nie pozbawia go całkowicie znaczenia.

Reakcje na niespełnienie się warunku — Rota Rzymska stoi na stanowisku, że można nie znać wszystkich skutków prawnych warunku, ale przynajmniej należy wiedzieć, że jego brak uniemożliwia zawarcie małżeństwa. Jeśli osoba nie zdaje sobie z tego sprawy, nie stawia warunku³³. Rzeczywiste postawienie warunku i nie spełnienie się go rzutuje na przeżycia, postawy, reakcje, znajduje swój wyraz w zewnętrznym zachowaniu się. W tego rodzaju sytuacji osoba uświadamia sobie, że nie żyje w małżeństwie wobec Boga, współpartnera nie może traktować za współmałżonka³⁴, odbija się to niekorzystnie na uczuciach małżeńskich³⁵, stanowi źródło negatywnych doznań *in foro interno*, bywa przyczyną niepokojów, wyrzutów sumienia. Wszystko to skłania daną osobę do zajęcia nowego stanowiska, łącznie z porzuceniem współpartnera³⁶. Dla tych racji jest zrozumiałe, dlaczego jurysprudencja zwraca uwagę na zachowanie się osoby stawiającej warunek w okresie uświadomienia sobie jego braku występowania. Ułatwia ono ustalenie czy dana osoba miała świadomość warunku i czy go faktycznie postawiła³⁷. Kryterium to wynika z szeregu uprzednich założeń. Zakłada religijną wizję życia, w której Bóg jest centralnym punktem odniesienia, pozamałżeńskie współżycie seksualne jest powszechnie potępione. Parametr ten jest w pełni zrozumiały

quibusdam obiectivis quis ad apponendam conditionem impelli possit" (c. Felici, 25 iulii 1956, p. 756, n. 6).

³² SRR Dec., vol. 48, Dec. z dn. 25 lipca 1956, c. Felici, s. 756. Fragment orzeczenia cytowany w przyp. nr 31.

³³ SRR Dec., vol. 36, Dec. 57, z dn. 26 października 1944, c. A. Julien s. 642; Dec. 52, z dn. 10 marca 1956, c. G. Heard.

³⁴ SRR Dec., vol. 43, Dec. z dn. 10 listopada 1951, c. G. Heard s. 707.

³⁵ SRR Dec., vol. 54, Dec. z dn. 28 maja 1962, c. E. Bonet, s. 312, n. 14: „Sed difficile componitur copula cum affectu maritali in eo, qui matrimonium sub conditione contraxit, postquam ipse cognovit conditionem non fuisse verificatam”.

³⁶ SRR Dec., vol. 43, Dec. z dn. 10 lipca 1951, c. D. Pasquazi, s. 547, n. 5: „Ad dignoscendum autem an revera contrahens alligaverit suum consensum conditioni inquiri debet (...) quomodo post nuptias se gesserit, ut primum cognovit conditionem appositam non fuisse purificatam. Quo pluris enim, ante illam qualitatem aestimavit, quo celerius postea interrupit vitam coniugalem, ego facilius probari potest contrahentem noluisse matrimonium inire si comparti deerat qualitas quam in asserta conditione postulaverat” (Dec. rot., vol. 21, 1929, s. 219, n. 5; vol. 16, 1924, s. 423; vol. 17, 1925, s. 385; vol. 20, 1928, s. 474; vol. 24, 1932, s. 333).

³⁷ SRR Dec., vol. 44, Dec. z dn. 9 grudnia 1952, c. Brennan, s. 657, n. 9; vol. 48, z dn. 20 listopada 1956, c. Pasquazi, s. 906, n. 4; Dec. 22, 1940, s. 232; Dec. 60, 1952, s. 397.

i spełnia swoją funkcję w żywym środowisku chrześcijańskim. Natomiast w społeczeństwie zdechrystianizowanym, wśród osób obojętnych religijnie, wymowa tego kryterium, wydaje się być niewielka.

Omówione kryteria rzucają znaczne światło na lepsze zrozumienie zgody warunkowej. Ale nie jest to jedyne światło. Naturę warunku ukazują od strony negatywnej wyroki rotalne, które wyróżniają takie pojęcia jak: *postulatum*, *causa*, *modus*, *demonstratio* i nie pozwalają utożsamiać żadnego z nich z warunkiem.

Postulatum — ma miejsce wtedy, kiedy wymaga się jakiejś cechy od współpartnera, by zawrzeć z nim małżeństwo³⁸. Przywiązuje się dużą wagę do tej cechy, podejmuje się starania na rzecz upewnienia się o jej występowaniu. W przypadku pozytywnych wyników poszukiwań zawiera się małżeństwo. Pomyłka w diagnozie czy nawet oszustwo, nie unieważnia małżeństwa³⁹, poza wypadkiem, kiedy błąd odnośnie przymiotu staje się błędem co do osoby (kan 1083 § 1). Postulat może przybrać formę rzeczywistego warunku, jeśli zgodę małżeńską uzależni się od występowania wymaganej cechy⁴⁰.

Causa — wyraża motyw, który skłania do zawarcia z daną osobą małżeństwa⁴¹. Może nim być jedna cecha lub zespół przymiotów współpartnera. W przypadku pomyłki mamy do czynienia z błędem, a nie z warunkiem⁴².

Modus — jest formą ciężaru (*onus*), jaki dodaje się do kontraktu, w ramach którego zobowiązuje się współpartnera, z okazji zawarcia małżeństwa, do jego wypełnienia. Zobowiązanie jest elementem dodatkowym do istniejącego już kontraktu i dlatego nie wpływa na jego ważność⁴³.

Demonstratio — pragnie się poślubić osobę o ściśle określonych cechach, jakie wyróżnia się w swoim umyśle⁴⁴. Postulatum, *causa*, *modus* i *demonstratio* mogą być w większym lub mniejszym stopniu motywami, które skłaniają współpartnerów do zawarcia małżeństwa, a nie decydują o jego ważności, jak to ma miejsce

³⁸ SRR Dec., vol. 44, Dec. 40, z dn. 25 kwietnia 1952, c. D. Caiazzo, ss. 257—258, n. 2: „Discrimen inter conditionem matrimonialem et postulatum pro matrimonii celebratione est in hoc, quod postulatum est circumstantia ex qua quis pendere ait an matrimonium celebret; conditio autem est circumstantia ex qua quis pendere vult an matrimonium quod celebrat vel celebrabit habendum sit pro valido”.

³⁹ SRR Dec., D. 220, z dn. 26 lipca 1972, c. O. Bejan.

⁴⁰ SRR Dec., vol. 45, Dec. 106, z 1953, c. Bonet, s. 679, n. 2.

⁴¹ SRR Dec., vol. 40, Dec. 13, z dn. 1 marca 1948, c. J. Teodori, s. 76, n. 3.

⁴² SRR Dec., Dec. 17, z 1940, s. 167.

⁴³ SRR Dec., vol. 40, Dec. 35, z dn. 7 czerwca 1948, c. I. Teodori, s. 215, n. 5.

⁴⁴ SRR Dec., Dec. 202, z dn. 14 listopada 1968, c. M. Pinna, s. 747, n. 3.

w przypadku warunku⁴⁵. Okoliczności te zakładają występowanie pełnej zgody⁴⁶, nie wchodzą w zakres jej przedmiotu, nie zawieszają jej, nie ograniczają, ani nie unieważniają⁴⁷. Pozwalają one lepiej zrozumieć naturę warunku, który zawiesza względnie nie dopuszcza do zaistnienia małżeństwa. Dzieje się to dlatego, ponieważ od warunku zależy sama zgoda, wchodzi on w zakres jej przedmiotu, stanowi jej integralną część.

4. Warunek przeciwny nierozzerwalności

Osoba zawierająca małżeństwo może aktem woli, od „wewnątrz”⁴⁸ ograniczyć zgodę małżeńską poprzez postawienie warunku przeciwnego dobru potomstwa (*bonum prolis*)⁴⁹, jedności (*bonum fidei*) czy nierozzerwalności (*bonum sacramenti*). Te trzy dobra stanowią łącznie przedmiot zgody małżeńskiej i nie można żadnego z nich wykluczyć, jeśli chce się ważne zawrzeć małżeństwo. Warunek przeciwny substancji małżeństwa ogranicza zawsze zgodę od wewnątrz⁵⁰. Wykluczenie jednego z trzech dóbr, należących do substancji małżeństwa, może mieć miejsce albo wprost, poprzez symulację⁵¹, albo nie wprost, w formie warunku⁵². Warunek przeciwny istocie małżeństwa, jak słusznie zau-

⁴⁵ SRR Dec., vol. 40, Dec. 41, z dn. 26 czerwca 1948, c. G. Heard, s. 251.

⁴⁶ SRR Dec., Dec. 58, z dn. 13 czerwca 1966, c. A. Abbo, s. 403, n. 2.

⁴⁷ SRR Dec., vol. 60, Dec. 14 listopada 1968, c. M. Pinna, ss. 746—747, n. 3: „Vulgo nomine conditionis donantur circumstantiae quae conditiones quidem evadere possunt, sed cum consensum non ingredientur, sed extra ipsum maneat, naturam conditionis non participant. Circumstantiae eiusmodi sunt: praesuppositum i.e. postulatam, causa, demonstratio, modus: de quibus tenendum est „numquam suspendere, nec vitare matrimonium cuiuscumque sit qualitatis ... Intellige tamen quando apponuntur per modum causae, aut demonstrationis; nam si apponantur per modum conditionis, iudicandum est de illis, sicut de conditionibus” (Th. Sanchez, *De sancto matrimonii sacramento*, l. V, disp. XIX, nn. 2—3).

⁴⁸ Staffa D., *De conditione contra matrimonii substantiam*, Romae 1955, s. 16.

⁴⁹ SRR Dec., vol. 48, Dec. z 6 marca 1956, c. Felici, ss. 221—222: „Qui excludit ius ad actus coniugales per se aptos ad prolem generandam matrimonium, etsi videtur contrahere, reapse non contrahit: bonum enim prolis ita pertinet ad matrimoniale contractum, ut sine eo consistere nequeat coniugium”.

W warunkach przeciwko dobru potomstwa (*bonum prolis*) wyróżnia się „ius”-uprawnienie, od „usus iuris”-korzystanie z prawa. Tylko warunek wykluczający uprawnienie do współżycia seksualnego, zdolnego do zrodzenia potomstwa, unieważnia małżeństwo.

⁵⁰ SRR Dec., vol. 33, Dec. z 17 lutego 1941, c. Jullien, s. 63, n. 2.

⁵¹ Graziani, *Contributo allo studio della condizione* (w:) Eph. iur. can., 1948, s. 78.

⁵² SRR Dec., vol. 44, Dec. 28, z dn. 22 marca 1952, c. D. Heard,

waża M. Żurowski⁵³, jest warunkiem w znaczeniu analogicznym. Dlaczego? Tutaj zgoda małżeńska nie jest uzależniona od okoliczności zewnętrznej, jak to ma miejsce we właściwym warunku, a znajduje swój wyraz w formie wykluczenia jednej z istotnych cech przedmiotu zgody małżeńskiej. Tego rodzaju warunek określa się niekiedy⁵⁴ jako niegodziwy (turpis), ponieważ prowadzi do grzechu.

Wykluczenie nierozzerwalności (bonum sacramenti) może przejawiać się w formie radykalnej, kiedy odrzuca się wprost tę zasadę lub w formie bardziej wyrafinowanej, jeśli daje się pozytywnie wyraz pragnieniu zawarcia małżeństwa, które będzie mogło być rozwiązane w przypadku niezbyt pomyślnego ułożenia się życia we dwoje. Przystudiowane wyroki rotalne, dotyczące warunku wykluczającego nierozzerwalność małżeństwa, łatwo pozwalają uświadomić sobie różnorodność sytuacji. Rota Rzymska stoi na stanowisku, że pragnienie zawarcia małżeństwa jest równoznaczna z pełnym zaakceptowaniem jego substancji. Wykluczenie jednego elementu, np. nierozzerwalności jest równoznaczne z brakiem woli zawarcia prawdziwego małżeństwa⁵⁵. Osoba, która wyklucza trwałość związku, nie zawiera małżeństwa⁵⁶. Jurisprudencja jest zdania, że zgoda czasowa, warunkowa nie wystarczy również do zaistnienia przymierza małżeńskiego⁵⁷. I tak, nieważny jest związek, kiedy

s. 178, n. 2: „Conditio de futuro esse potest aut resolutive, aut suspensiva, sed in re matrimoniali, ut patet, conditio resolutive numquam licita est. Suspensiva conditio valorem consensus suspendit usquedum conditio purgetur”.

⁵³ Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 295.

⁵⁴ SRR Dec., vol. 40, Dec. 57, z dn. 16 października 1948, c. G. Heard, s. 363: „Turpis est conditio quae inducit in peccatum, contra autem matrimonii substantiam quae elementum essentiale in contractu excludit”.

⁵⁵ SRR Dec., vol. 36, Dec. 24, z dn. 15 kwietnia 1944, c. G. Heard, s. 265: „Qui matrimonium vult, necesse est ut eius substantiam velit, ideoque si e consensu excluditur aliquid matrimonii substantiale patet in verum matrimonium consensum non dari”.

⁵⁶ SRR Dec., vol. 3, Dec. z dn. 21 stycznia 1911, c. Many, s. 27, n. 19.

⁵⁷ SRR Dec., Dec. 46, z 1976: „Alia est hypothetica exclusio vinculi indissolubilis, cum vinculum ut tale intendat solubile, scilicet in ineundo. Hypothetica in his casibus revera non est nisi dissolutio de facto, ad quam forte numquam perveniet contrahens, dum per conditionem in animo retentam consensus re quidem vera litatur. Ut ait S. Bonaventura, consensus tunc non est simplex. „Ad hoc quod sit matrimonium — docet Seraphicus — necesse est consensum esse et exprimi simpliciter; unde dici debet; accipio te in meam; quod si alio modo consentiat, non est consensus matrimonialis ... Ratio autem quare oportet simpliciter consentire, et quod nihil valet consensus ad tempus, est quia consensus non facit matrimonium nisi eatenus, quatenus praesupponit divinam institutionem ... Dominus constituit coniunctionem talem ad perpetuitatem, et huic etiam competit dictamen iuris naturalis” (in IV Sent. D. 28, q. 2, art. 1).

mężczyzna postanawia przed ślubem porzucić żonę, jeśli ona nie urodzi mu dzieci⁵⁸. Nieważnie zawiera się małżeństwo, kiedy zastrzega się sobie prawo rozerwania węzła małżeńskiego i odzyskania wolności z jakiegokolwiek przyczyny; czy w przypadku pojawienia się konfliktów⁵⁹, czy zaniku miłości⁶⁰. Nieważne są małżeństwa zawierane na próbę⁶¹. Jakiegokolwiek wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa, nawet hipotetyczne, uniemożliwia ważne zawarcie związku małżeńskiego⁶².

O ważności małżeństwa decyduje wola jego zawarcia⁶³. W prawie kościelnym zakłada się, że każdy człowiek zawiera związek trwały, zgodnie z zamysłem Boga⁶⁴, chyba że ma miejsce symulacja, którą należy udowodnić. Przy jej ustalaniu zwraca się uwagę na motyw ślubu.

⁵⁸ SRR Dec., vol. 40, Dec. 57, z dn. 16 października 1948, c. G. Heard, s. 363.

⁵⁹ SRR Dec., Dec. z dn. 29 lipca 1949, c. D. Staffa, n. 2; Dec. z dn. 21 czerwca 1950, c. Felici, n. 2; Dec. z dn. 29 kwietnia 1964, c. A. De Jorio.

⁶⁰ SRR Dec., vol. 36, Dec. 56, z dn. 21 października 1944, c. G. Heard, s. 639: „Ad invalidandum matrimonium necesse est ut quis sibi ius positive reservet ipsum vinculum violandi suamque libertatem recuperandi. Utrum talis reservatio per merum actum internum voluntatis, an per pactum inter partes expressum facta sit, de se non refert, sed deficiente pacto vel saltem conditione expressa, probatio in foro externo difficilior et incertior evadit”.

⁶¹ SRR Dec., Dec. 147, z dn. 18 lipca 1956, c. A. Wynen, n. 2: „Ad irritandum matrimonium non necessario requiritur ut contrahens jam ab initio et absolute sibi proponat matrimonium abrumperet et suam libertatem iterum acquirere, sed sufficit ut matrimonium nonnisi „ad experimentum” contrahat et pro casu quod exitus huius matrimonii infaustus evadet mulierem de novo ablicere intendat et contractum matrimonium uti nullum considerare velit. Id enim a tot sententiis Rotalibus statutum est, ut tuta conscientia hypothetica abruptio, matrimonii per divortium cum absoluta intentione post nuptias divortandi aequari debeat; ceterum sat raro accidit ut aliquis matrimonium contracturus statim ab initio intentionem habeat illud post aliquod tempus abrumpendi; in tali enim casu potius de simulatione totali consensus agi videtur quam de mera exclusione boni sacramenti”.

⁶² SRR Dec., Dec. Romana, z dn. 12 kwietnia 1972, c. A. De Jorio, n. 3.

⁶³ SRR Dec., Dec. 20, z dn. 23 lutego 1976, c. Pinto, s. 340: „Quidquid sit semper servanda est Ulpiani regula iuxta quam „in conditionibus primum locum voluntas” eas adicientis „obinet eaque regit conditiones” (D. 35, 1, 19).

⁶⁴ SRR Dec., vol. VII, Dec. z dn. 8 lutego 1915, c. Prior, s. 37, n. 36: (Constantem hanc disciplinam refert illa notissima decisio). „Nam semper praesummendum est contrahentes voluntatem saltem implicitam habuisse contrahendi matrimonium iuxta Dei institutum; cuius cognitionem nullibi divina providentia prorsus obscurari sinit, non obstantibus contrariis reipublicae legibus vel religionis cuiusvis doctrinis”.

On odsłania przyczynę ewentualnej symulacji, ujawnia wewnętrzne nastawienie woli, które odgrywa istotne znaczenie przy zawieraniu małżeństwa.

5. Wnioski ogólne

1. Rota Rzymska przy określaniu występowania warunku zwraca uwagę na cztery kryteria: intencję kontrahentów, przedmiot warunku, wątpliwość i reakcję na niespełnienie się warunku. Dwa pierwsze kryteria mają charakter powszechny i absolutny. Kryterium wątpliwości (dubii) uległo w ostatnich latach osłabieniu w wyniku orzeczeń, że warunek nie koniecznie musi być poprzedzony stanem wątpliwości, może on zostać wywołany równie dobrze czynnikami natury obiektywnej jak i subiektywnej. Pomimo tego rodzaju stwierdzeń, współczesna jurisprudencja stoi nadal na stanowisku, że prawdziwa niepewność sprzyja powstaniu warunku. Ostatnie kryterium — reakcja na niespełnienie się warunku bazuje w głównej mierze na przesłankach religijnych: odwołuje się do sumienia, poczucia grzechu... Kryterium to spełnia bezwzględnie swoją rolę w środowiskach chrześcijańskich, wśród osób religijnych. Natomiast w środowiskach zdechrystianizowanych, wśród ludzi zlaicyzowanych i obojętnych religijnie odgrywa niewielkie znaczenie.

2. Przywiązuje się duże znaczenie do tego, by zawierane przymierze małżeńskie było w pełni aktem ludzkim, w którym spełnia aktywną rolę zarówno intelekt jak i wola. Do ważności małżeństwa wymaga się, by słowem wypowiedzanym odpowiadało wewnętrzne nastawienie woli. W wyrokach rotalnych zwraca się uwagę, zgodnie z wymaganiami prawa (kan. 1013 i 1081), ażeby wola obejmowała małżeństwo i jego istotne przymioty. Każdy ze współmążonków może pozytywnym aktem woli albo wykluczyć substancję małżeństwa, ma to miejsce w przypadku symulacji, albo wyrazić zgodę warunkową i uzależnić wyrażenie zgody małżeńskiej od okoliczności przyszłej, niepewnej. Wypada nadmienić, że prawo kościelne zakazuje zawierania małżeństwa warunkowego bez zezwolenia.

3. W orzeczeniach dotyczących spraw wykluczenia nierozzerwalności (boni sacramenti), zakłada się, że osoba zawierająca ślub w kościele ma intencję zawarcia małżeństwa zgodnie z wolą Boga i Kościoła. Tego rodzaju presumpcja jest uzasadniona dla środowisk wierzących i katolickich. Natomiast nie zawsze może mieć miejsce w społeczeństwie pluralistycznym, w środowiskach zdechrystianizowanych, zwłaszcza tam gdzie panuje „mentalność rozwodowa”. Pod wpływem wprowadzenia praktyki rozwodów cywilnych i oddziaływania środowiska technicyzowanego, spojrzenie wielu ludzi na małżeństwo jest odmienne od spójrzania Kościoła. Nie akceptuje się zasady nierozzerwalności małżeństwa w całej rozciągłości. Rozwód uważa się za rzecz normalną w przypadku,

kiedy nie ułoży się życie małżeńskie. Przekonanie to może być tak głęboko zakorzenione w osobowości, że staje się jakby drugą naturą człowieka, wyznacza jego sposób widzenia i chcenia. Wola jest ukierunkowana sposobem myślenia. W tego rodzaju sytuacji może pojawić się „conditio implicita resolutive”. Radykalne przeobrażenia, jakie dokonują się w świecie wartości i w życiu społecznym, wymagają uwzględniania ich przez prawo. Zrozumienie tego postulatu może przyczynić się do rozwoju socjologii prawa.

Matrimonio condizionale nella luce di giurisprudenza contemporanea

L'articolo presenta il problema del matrimonio condizionale alla base delle 46 Sententie della giurisprudenza, pronunciate dalla SRR nel periodo 1940—1976. Nella practica giuriaria la Rota Romana si serve dei quattro criterii per stabilire il consensus condicionatus: Intenzione, l'oggetto della condizione, l'incertezza et reazione nel casu della condizione non verificate. Dall' analisi fatta in quest' articolo viene fuori che due primi criteri hanno in valore primario ed assoluto, due ultimi piuttosto secondario e relativo.